PERSPECTIVA HISTÒRICA: LLEGAT DE LA GUERRA, MEMÒRIA COL·LECTIVA I FUTUR DE LA REGIÓ

Justícia transicional, reconciliació i memòria històrica als Balcans

Vjeran Pavlaković

Gent congregada durant el memorial de Srebrenica. Com cada juliol, les restes de les persones assassinades durant el genocidi de Srebrenica (est de Bòsnia) que han estat exhumades o identificades aquell any desfilen en camions pel centre de diferents ciutats de la Federació bosnio-musulmana. Aquestes restes són traslladades fins a Potočari on se'ls dona sepultura al cementiri construït per a les víctimes. Sarajevo, Bòsnia i Hercegovina. Fotografia: Carles Palacio

Gairebé vint anys després que es posés en marxa als estats successors de Iugoslàvia un procés de reconciliació regional, conegut anteriorment com a Xarxa de Reconciliació RECOM, [1] la regió necessita més que mai aquest procés de reconciliació, ja que els conflictes mundials amenacen la pau i l'estabilitat a una escala molt més gran. Creada oficialment al Fòrum Regional de Pristina el 2008 com a Coalició RECOM, el nom era la versió abreujada de "comissió regional encarregada d'establir els fets sobre totes les víctimes de crims de guerra i altres violacions greus de drets humans comeses al territori de l'antiga Iugoslàvia". Tot i que no és l'única iniciativa de la regió, la RECOM encarna els reptes, els esculls i els últims obstacles que queden per a la reconciliació postiugoslava. En molts sentits, va ser una resposta a les deficiències del Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia (TPII), creat *ad hoc* per les Nacions Unides el 1993 per portar davant de la justícia els autors de crims de guerra i, idealment, prevenir futures violacions de drets humans. El Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia s'havia fixat uns objectius ambiciosos de justícia i catarsi, a més d'un registre fefaent de les guerres de la dècada de

1990, però els estats successors de Iugoslàvia encara estan dominats per polítics nacionalistes i populistes, que continuen glorificant els criminals de guerra i romanen tancats en una narrativa aparentment perpètua d'autovictimització i amnèsia pel que fa als autors d'aquests crims.

En l'antiga Iugoslàvia, els membres de la societat civil solen considerar que la reconciliació és un objectiu positiu, mentre que els que provenen d'una posició de dretes més conservadora, com els polítics nacionalistes o els representants de grups de veterans, tendeixen a menysprear el terme per considerar-lo un intent d'igualar la culpa o de recrear una nova Iugoslàvia. Una definició útil de reconciliació és la següent: "el procés d'arribar a un acord conciliador mutu entre enemics o grups que havien estat antagònics […] i avançar cap a una relació relativament cooperativa i amistosa", i es pot aplicar tant a les relacions bilaterals entre països com entre diferents grups ètnics. [2] Aquesta manera d'entendre la reconciliació no preveu la restitució d'estats o ideologies fallides, sinó la creació d'una atmosfera que permeti als estats successors resoldre els llegats negatius dels conflictes de la dècada del 1990. Això inclou la cerca de persones desaparegudes, el processament dels autors de crims de guerra, la devolució de béns robats, el restabliment dels drets de propietat, la garantia d'unes condicions adequades per a les persones desplaçades i refugiades que vulguin tornar a casa, la resolució de disputes frontereres i territorials i la concessió de reparacions materials a les víctimes. Encara que els vincles entre els estats successors ja fa dècades que s'han "normalitzat", aquestes qüestions sense resoldre sorgeixen inevitablement i enrareixen les relacions bilaterals quan hi ha commemoracions polèmiques, crisis polítiques o actituds públiques envers els criminals de guerra, cosa que dificulta les relacions comercials i afecta negativament la vida dels ciutadans que intenten tirar endavant.

Els mecanismes de justícia transicional prometien ser un contrapès als judicis de la Haia. Tot i que el Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia va aconseguir jutjar les figures polítiques i militars clau de les guerres de Iugoslàvia, a més d'acumular un arxiu impressionant de documents, testimonis i transcripcions de judicis, el procés va ser criticat per durar massa, tenir lloc a molta distància de la regió i donar més espai als agressors que a les víctimes. També es va considerar un instrument per sotmetre els Balcans al control d'Occident. La justícia transicional donaria poder i autonomia a les societats que necessitaven reflexionar obertament sobre el seu passat, la qual cosa enfortiria els valors democràtics, restabliria la confiança en les institucions i facilitaria la cooperació regional. La realitat actual és que les elits polítiques regionals es beneficien de les divisions contínues i de les rivalitats etnonacionals, que els grups i les organitzacions que van fer la guerra continuen exercint un poder considerable, i que la força de les narratives victimistes és molt superior que la dels esforços per crear històries compartides que reconeguin els matisos de la història del passat.

> Tot i que la reconciliació encara continua, tres dècades després de l'esfondrament de Iugoslàvia el resultat és un conjunt de societats enverinades per un nacionalisme virulent i una tendència a

> l'autoritarisme basada en la distorsió dels registres històrics

Tot i que la tasca de reconciliació encara continua —gràcies a la dedicació d'acadèmics especialitzats en justícia transicional, activistes de la societat civil i coalicions polítiques alternatives—, el resultat general, tres dècades després de l'esfondrament sagnant de Iugoslàvia, és un conjunt de societats enverinades per un nacionalisme virulent, la desconfiança en el projecte liberal de la Unió Europea, la susceptibilitat als esforços desestabilitzadors de les potències estrangeres i una tendència a l'autoritarisme basada en la distorsió dels registres històrics. Les cultures commemoratives de la regió gairebé no destaquen mai la inutilitat de la guerra, sinó que enalteixen els sacrificis militars i busquen la venjança de les víctimes de la nació. Malgrat aquest balanç més aviat lúgubre, encara hi ha l'oportunitat de treballar amb joves disposats a rebutjar les narratives nacionalistes excloents. Els programes d'intercanvi regional, el fet de posar un èmfasi comú en el desenvolupament d'habilitats de pensament crític en els sistemes educatius de la regió, el replantejament de la reconciliació com un projecte cultural més que polític i la voluntat de la UE d'oferir un futur creïble més enllà dels Balcans occidentals podrien ser vies alternatives al que actualment sembla conduir a un nou conflicte armat.

Dels tribunals internacionals a la justícia transicional

La dissolució de Iugoslàvia en la dècada del 1990 es va saldar amb aproximadament 140.000 morts, milions de persones desplaçades, la destrucció generalitzada de l'economia i del parc d'habitatges, i set països independents (Bòsnia i Hercegovina, Croàcia, Sèrbia, Eslovènia, Montenegro, Macedònia del Nord i Kosovo, que encara no ha estat reconegut per Sèrbia i altres països). L'establiment del Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia (TPII) va promoure inicialment la creença que es faria justícia, es detindrien els culpables i se'ls deixaria sense influència política, i que les societats respectives emprendrien un camí de reconciliació i cooperació seguint el model de l'experiència francoalemanya després de la Segona Guerra Mundial. Quan va quedar clar que el TPII no seria capaç d'assolir els seus objectius més ambiciosos per fer front al passat, molts actors de la societat civil van recórrer a mecanismes de justícia transicional restaurativa, que van rebre un suport internacional considerable, un breu període de suport nacional i una àmplia atenció per part de la comunitat acadèmica. Tanmateix, totes aquestes iniciatives, inclosa l'esmentada Xarxa de Reconciliació RECOM, van fracassar en última instància a l'hora de revertir els discursos ètnics i nacionalistes, les narratives bèl·liques i les relacions regionals antagòniques que, algunes vegades, semblen empènyer els països de la regió al caire de nous conflictes. La manca de voluntat política per implantar estratègies de reconciliació és, sens dubte, una de les principals raons del fracàs d'aquestes iniciatives.

El record de les guerres de dissolució de l'antiga Iugoslàvia a Bòsnia i Hercegovina, Croàcia i Sèrbia

Atès que els tribunals penals internacionals com el TPII sovint no són la plataforma adequada perquè les víctimes facin sentir la seva veu ni creen un espai per al reconeixement de la seva condició de víctimes, els mecanismes de justícia transicional es dediquen a facilitar els testimonis tant de les víctimes com dels agressors. La iniciativa RECOM sempre va organitzar comissions formades per diferents associacions de víctimes en els seus fòrums i congressos. El públic dels actes de la RECOM solia estar format per persones que ja treballaven en l'àmbit dels drets humans o de la justícia transicional, i la cobertura mediàtica era mínima, en el millor dels casos. Tanmateix, la construcció de monuments commemoratius en l'espai públic és un acte simbòlic que té el potencial de reconèixer les víctimes a una escala molt més gran. Aquest reconeixement no és només entre la víctima i l'agressor, com sol passar en la justícia exclusivament retributiva, sinó que presenta els fets traumàtics del passat a la societat en general amb l'esperança d'evitar que es repeteixin en el futur. La qüestió que es planteja és quin tipus de memòria o narrativa col·lectiva es crea —o, més ben dit, es permet— en l'espai públic després de les guerres que van acompanyar la desaparició de Iugoslàvia.

Les commemoracions i altres rituals polítics són components clau de la memòria cultural d'una nació, crucials per a la construcció i el reforç d'identitats ideològiques, ètniques, econòmiques, de gènere i d'altres tipus. La construcció de la memòria cultural i de les identitats culturals són temes centrals dels estudis sobre la memòria, que analitzen els diferents processos del record, oblidant que es produeixen en l'àmbit individual, grupal i social. Juntament amb altres rituals polítics com mítings, desfilades, efemèrides i altres reunions multitudinàries, les commemoracions són activitats públiques simbòliques utilitzades per les elits per construir el gran relat de la història d'un estat nació.

Una mirada àmplia de la política de la memòria de tota la regió revela nombrosos exemples de com es fan servir les commemoracions per consolidar les narratives de victimització del bàndol propi, mentre que l'"altre" és etiquetat invariablement com l'agressor. Durant els primers quinze anys posteriors a la fi dels conflictes, tots els bàndols van centrar les seves pràctiques commemoratives en els soldats caiguts i, en menor mesura, en les víctimes civils, mentre que les efemèrides militars i les batalles no van rebre la mateixa atenció. Sens dubte, la raó era que els líders polítics i militars de tota la regió encara eren investigats pel Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia i pels tribunals nacionals, i es creava una distància pública amb qualsevol persona involucrada en operacions que poguessin constituir crims de guerra. Croàcia va ser, potser, una petita excepció, arran de la seva narrativa de victòria general, però fins i tot allà els aniversaris d'algunes operacions militars, com Medak Pocket (1993) i Flaix (1995), només els celebraven els oficials locals. Sèrbia, que havia participat en les guerres d'Eslovènia, Croàcia, Bòsnia i Hercegovina i Kosovo, aplicava una política de la memòria que essencialment negava la seva participació en qualsevol d'aquests conflictes bèl·lics i només commemorava oficialment els bombardejos de l'OTAN del 1999.

Tanmateix, a mesura que el Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia acabava d'emetre els seus dictàmens i els partits nacionalistes reforçaven el control en tots els estats successors, les pràctiques commemoratives es van ampliar a llocs de memòria que havien estat marginats fins aleshores, unitats militars caigudes en desgràcia i batalles oblidades. Encara que algunes vegades aquesta ampliació de l'abast de la memòria permetia un enfocament més pluralista del passat, per exemple el reconeixement de les víctimes civils sèrbies en el conflicte croat, la tendència general ha estat fer una política de la memòria més agressiva per consolidar les narratives nacionalistes hegemòniques. Una generació més jove d'estudiosos ha fet recerques excel·lents sobre la memòria col·lectiva a l'antiga Iugoslàvia, però no hi ha prou espai en aquest article per analitzar els diferents espais de la memòria, sobretot a Macedònia del Nord i Kosovo. [3]. Per tant, com a exemples, ens centrarem en Croàcia, Bòsnia i Hercegovina i també Sèrbia, que ha desenvolupat pràctiques commemoratives oposades a les dels seus veïns.

El record de la guerra de la independència croata es basa en dues narratives dominants: una narrativa de victimització centrada en la caiguda de Vukovar el novembre del 1991, i una narrativa de victòria derivada de l'Operació Tempesta de l'estiu del 1995. La commemoració anual de la caiguda de Vukovar el 18 de novembre domina la memòria col·lectiva de la victimització de Croàcia i deixa poc espai perquè altres tragèdies siguin reconegudes a escala nacional. La "processó anual" de la memòria atrau cada any desenes de milers de participants d'arreu de Croàcia i funciona com una peregrinació contemporània imbuïda de significats tant seculars com sagrats. Atès el paper central de Vukovar com a símbol del victimisme, el record de les víctimes civils sèrbies de la ciutat és controvertit. De fet, el principal partit de dretes del país va aconseguir gran part del seu suport inicial plantejant qüestions relacionades amb la guerra a Vukovar i els seus voltants, i continua impulsant nombroses mesures antisèrbies com ara la retirada de monuments serbis, l'obertura d'investigacions sobre crims de guerra malgrat la llei d'amnistia de la postguerra, la limitació del finançament d'organitzacions sèrbies i la prohibició de l'ús de l'escriptura ciríl·lica.

> Una mirada a la política de la memòria de tota la regió revela nombrosos exemples de com es fan servir les commemoracions per consolidar les narratives de victimització del bàndol propi

La narrativa de la victòria se centra en l'Operació Tempesta i la caiguda de la capital sèrbia rebel de Knin el 5 d'agost del 1995, fet que desvia l'atenció de les víctimes i enalteix la destresa militar de l'exèrcit croata. La celebració s'anomena Dia de la Victòria i Acció de Gràcies a la Pàtria i Dia dels Defensors Croats. Pel que fa a la política de la memòria croata, és revelador que la commemoració d'aquesta acció militar sagnant tingui un paper significativament més important en el record col·lectiu que la integració pacífica d'Eslavònia Oriental el 1998, que, en última instància, va restaurar la integritat territorial de Croàcia. Aquesta commemoració és especialment excloent per als serbocroats a causa del tràgic èxode de desenes de milers de civils i l'assassinat de moltes persones grans que

es van quedar enrere.

Els judicis del Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia contra els comandants croats que van participar en l'Operació Tempesta, en particular el popular general Ante Gotovina, van enfosquir la commemoració durant anys, però després de l'absolució de tots els acusats, el novembre del 2012, l'aniversari del Dia de la Victòria va adquirir un caire encara més nacionalista i festiu. Tot i que la política simbòlica va ocupar el centre de l'escena a Croàcia al llarg del 2015 i el 2016, l'elecció d'un govern de centredreta més favorable a la UE, comandat pel primer ministre Andrej Plenković, va donar lloc a polítiques més reconciliadores durant alguns anys. El principal partit polític serbocroat es va convertir en el soci de la coalició des del 2016 fins a les eleccions del 2024, quan Plenković es va veure obligat a aliar-se amb un partit de dretes de Vukovar per mantenir-se en el poder. No obstant això, el 2020 el govern croat va incloure representants serbocroates en la commemoració de l'Operació Tempesta a Knin, i posteriorment va assistir a les commemoracions pels civils serbis assassinats als pobles de Grubori i Varivode. Si bé el paisatge de la memòria croata encara està dominat per monuments, museus i pràctiques commemoratives que celebren els èxits militars i les víctimes croates, s'ha produït un canvi, potser només simbòlic, quant al reconeixement de les víctimes civils sèrbies. Hi continua havent una dreta que atribueix la culpa col·lectiva a tots els serbis, però, ara per ara, l'adhesió de Croàcia a la Unió Europea ha contribuït a moderar el discurs extremista.

Mentre que el paisatge de la memòria croata és més pluralista des de l'adhesió de Croàcia a la UE el 2013, Bòsnia i Hercegovina ha continuat creant "illes de la memòria" exclusives que també es reflecteixen en el complex panorama burocràtic i polític del país. El grup ètnic dominant de cada poble, ciutat, cantó o altres demarcacions sol controlar l'espai públic, tret de comptades excepcions, com a Brčko. Prijedor, ciutat en què la població bosniana va ser objecte de detencions, assassinats, violacions i empresonaments massius en camps de concentració com Trnopolje i Omarska, té monuments als soldats serbis, però cap dedicat a les víctimes civils bosnianes. Durant anys, els bosnians que queden al país han hagut de commemorar aquests fets tràgics amb mètodes semisubversius, com el Dia dels Braçalets Blancs. Els tres principals grups ètnics de Bòsnia celebren festes i commemoracions per separat, construeixen monuments per separat, escriuen històries per separat i, fins i tot, es refereixen al conflicte de la dècada del 1990 amb tres noms diferents: Guerra de la Mare Pàtria (serbis), Guerra de la Pàtria (croates) i Guerra d'Alliberament (bosnians). Atès que el Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia va jutjar nombrosos líders polítics i militars de la República Srpska, fins i tot pel delicte de genocidi, les commemoracions sèrbies van ser mínimes al principi. Tanmateix, el líder de la República Srpska, Milorad Dodik, ha anat acumulant poder, ha provocat constantment tant les autoritats centrals de Sarajevo com la comunitat internacional i, juntament amb el president serbi, Aleksandar Vučić, ha posat en marxa una agressiva política de la memòria que presenta els serbis com a víctimes eternes alhora que nega els diversos crims, documentats àmpliament, comesos contra els no serbis.

El lloc de la memòria més controvertit de Bòsnia i Hercegovina és Srebrenica, on les forces serbobosnianes van perpetrar el 1995 una massacre de bosnians que posteriorment va ser declarada genocidi pel Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia. Mladić,

Karadžić, Radoslav Krstić i altres comandants serbobosnians van ser declarats culpables de complicitat en l'acte de genocidi, i molts altres agressors van ser condemnats en judicis posteriors que van tenir lloc en tribunals bosnians o serbis. El Tribunal Internacional de Justícia va confirmar el veredicte de genocidi en un judici contra Sèrbia el 2007, malgrat que va dictaminar que Sèrbia només havia incomplert la seva obligació de prevenir-lo. El maig del 2024, les Nacions Unides van aprovar el Dia Internacional de Reflexió i Commemoració del Genocidi del 1995 a Srebrenica, que condemnava qualsevol intent de negar el genocidi i declarava l'11 de juliol Dia Internacional de la Commemoració. Encara que la República Srpska havia organitzat diverses comissions sobre els fets i havia emès una disculpa el 2004, la consolidació posterior de Dodik al poder va donar lloc a noves comissions i a un rebuig de les disculpes anteriors.

Com passa sovint a Bòsnia i Hercegovina, Srebrenica genera dues narratives independents i oposades. Per als bosnians, representa el punt àlgid del victimisme en el conflicte dels anys noranta i funciona com un esdeveniment fundacional per a l'establiment i la preservació d'un estat unit. Places, carrers, monuments i museus de tota la Federació de Bòsnia i Hercegovina —la més gran de les dues entitats del país— porten el nom de Srebrenica. El fet que els tribunals internacionals no hagin declarat com a genocidi altres crims comesos a Bòsnia i Hercegovina, com els de Prijedor, Zvornik, Bijeljina, entre d'altres, ha fet créixer la importància simbòlica de Srebrenica per a la classe política bosniana. Per als serbis i la República Srpska, Srebrenica va ser un crim terrible però comparable amb altres crims comesos durant la guerra contra els serbis. La negació oficial de la naturalesa genocida dels esdeveniments de Srebrenica i, en termes més generals, de l'estratègia serbobosniana durant la guerra dels anys noranta, crea inevitablement dues veritats paral·leles i la ruptura total d'un estat que pretengui funcionar amb normalitat. La Sèrbia de Vučić també s'ha embarcat en una estratègia política de negació del genocidi, que ha culminat en una àmplia campanya de pressió l'any 2024 per intentar bloquejar la resolució de l'ONU. Ciutats i pobles tant de Sèrbia com de la República Srpska es van omplir de pancartes oficials, cartells, tanques publicitàries i fins i tot pintades que declaraven que els serbis no eren una nació genocida, malgrat que la resolució de l'ONU no va culpabilitzar mai col·lectivament els serbis del crim.

Un home resa per les víctimes de Srebrenica. Durant dos dies, les restes identificades de les persones assassinades durant el genocidi de Srebrenica són vetllades per familiars i amics en una nau tocant al memorial de les víctimes, a Potočari. El memorial recorda el genocidi perpetrat per les tropes serbobòsnies comandades per Ratko Mladić el juliol de Potočari, Bòsnia i Hercegovina. Fotografia: Carles Palacio

Mentre que Croàcia ha fet alguns progressos per crear un entorn commemoratiu més plural, i Bòsnia i Hercegovina ha consolidat unes narratives històriques contraposades, Sèrbia ha passat del silenci oficial sobre les guerres de la dècada del 1990 a un esclat de commemoracions dramàtiques, batalles per la memòria amb els països veïns, noves diades nacionals i la construcció de monuments. Per exemple, la batalla de Košare —una escaramussa poc coneguda entre les forces sèrbies i l'Exèrcit d'Alliberament de Kosovo que va tenir lloc el 1999 a la frontera entre Kosovo i Albània— va ser elevada durant el mandat de Vučić a commemoració nacional, amb murals, monuments i un llargmetratge produït en els últims anys. Però encara més significatives per a les relacions regionals han estat les iniciatives de contramemòria del govern serbi envers Croàcia i Bòsnia i Hercegovina. El 2015, Vučić i Dodik van establir el Dia Commemoratiu dels Serbis Assassinats i Exiliats, que en els anys posteriors es va celebrar anualment en un assentament diferent de refugiats serbocroats a Sèrbia el mateix dia que els croats festejaven el Dia de la Victòria de l'Operació Tempesta. En comptes d'intentar reflexionar sobre el context històric de la guerra o crear una atmosfera de reconciliació amb els estats veïns, la commemoració presenta els serbis com a víctimes dels croats, en un genocidi que es remunta a la Segona Guerra Mundial. Tot i que no hi ha dubte que els serbocroats es van veure obligats a abandonar les seves llars i centenars de civils van morir durant les ofensives de l'exèrcit

croat, la narrativa commemorativa de l'estat serbi no sent cap empatia pel patiment dels croats ni reflexiona sobre les causes de la guerra que va conduir a l'alliberament del territori croat reconegut internacionalment. El control de Vučić sobre els mitjans de comunicació, en particular els tabloides i la televisió, garanteix que a la població sèrbia se li presenti una versió de la història recent en la qual tots els croats són feixistes assedegats de sang —la premsa utilitza habitualment el terme *ustaše* (ústaixa) per descriure els croats i el govern croat— mentre que els serbis vivien pacíficament en el seu país abans de ser atacats per l'exèrcit croat.

> La negació oficial de la naturalesa genocida dels esdeveniments de Srebrenica crea inevitablement dues veritats paral·leles i la ruptura total d'un estat que pretengui funcionar amb normalitat

Com s'ha esmentat anteriorment, Vučić ha destinat considerables esforços diplomàtics a qüestionar la política de memòria de l'altre veí de Sèrbia, Bòsnia i Hercegovina, concretament el genocidi de Srebrenica. Sèrbia ha negat activament que Srebrenica fos un genocidi, i molts militars que van ser declarats culpables pel Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia i van complir condemna per crims de guerra han estat rehabilitats i ara participen activament en la vida pública sèrbia. Tot i que al final es va aprovar la resolució de l'ONU per establir el Dia Internacional de Reflexió i Commemoració del Genocidi del 1995 a Srebrenica, posteriorment Vučić va presentar el gran nombre d'abstencions com una victòria sobre Occident. De fet, la política exterior sèrbia ha sabut mantenir l'equilibri entre Rússia, aliat tradicional, i la Unió Europea, que malgrat haver aportat la major part de les inversions i el finançament, és ridiculitzada sovint pel govern de Vučić com a decadent i colonial.

El futur de la memòria postiugoslava

Malgrat els considerables esforços internacionals de reconciliació i les prometedores estratègies de la "pastanaga" (adhesió a la UE) i del "garrot" (sancions) de la postguerra en relació amb la cooperació amb el Tribunal Penal Internacional per a l'antiga Iugoslàvia, trenta anys després de l'inici de les guerres iugoslaves, la regió torna a estar dividida i amenaçada per la inestabilitat. La visió de la totalitat dels Balcans occidentals com a part de la UE no s'ha fet realitat, i les perspectives d'una expansió més gran són poc probables. El balanç de la gestió del passat és desigual a la regió, i aquest breu repàs mostra que la política de la memòria s'ha utilitzat per enfortir les narratives nacionalistes que van conduir al conflicte en primera instància. L'èmfasi en la victimització de cada nació, amb poca empatia per l'"altre", ha creat una distància social més gran entre països que abans en formaven un de sol, i les minories dins de cada país són tractades sovint com a ciutadans de segona classe, o fins i tot com a enemics interns.

Si bé les elits polítiques postsocialistes dels estats successors semblen decidides a

perpetuar els mites excloents de victimització etnonacionalista per assegurar els seus interessos, inclosos els econòmics, que han beneficiat només uns pocs i han bandejat els aspectes progressistes de Iugoslàvia, una qüestió més preocupant és el jovent de la regió i les generacions futures. Per desgràcia, les tendències educatives són força descoratjadores, i s'ha produït un canvi cap a un nou tipus de commemoració. Encara que els programes de reconciliació no han aconseguit atraure el suport generalitzat dels joves, sembla que la joventut ha reaccionat a la tendència mundial de l'art de carrer i, en concret, dels murals "mnemotècnics" o de creació de la memòria. A Croàcia, els murals que representaven Vukovar van ser la primera etapa en la transició del grafit polític a la muralització actual de la guerra dels anys noranta, cosa que va implicar el pas de les pintades "antiart" a l'art de carrer, que utilitza tècniques i estètiques cada cop més sofisticades. Els murals de Vukovar no solament s'han fet més grans i més impressionants visualment, sinó que en molts llocs contenen ara extenses representacions de fets històrics. A Split, per exemple, els murals s'estenen al llarg de més d'un quilòmetre, reten homenatge a soldats croats, donen nom als agressors serbis i representen gràficament els crims serbis contra civils croates. En els últims anys, aquesta tendència a la muralització s'ha ampliat per incloure representacions d'altres batalles i operacions militars (les operacions Flaix i Tempesta, la massacre de Borovo Selo i els avions iugoslaus abatuts a Šibenik, per citar-ne només algunes), com també grans murals que representen diverses unitats militars. Els símbols feixistes, prohibits en els monuments oficials croates, apareixen en murals que només estan semiregulats.

La moda dels murals mnemotècnics no es limita a Croàcia, sinó que es pot considerar un fenomen d'abast regional. S'han creat murals dedicats a Srebrenica en diferents indrets de Bòsnia i Hercegovina amb població bosniana, mentre que a la República Srpska hi ha molts murals (i pintades) que enalteixen Mladić i Karadžić, criminals de guerra condemnats, i també Draža Mihajlović, líder dels txètniks en la Segona Guerra Mundial. El més polèmic de tots és el mural dedicat a Mladić al centre de Belgrad, que ha estat desfigurat i restaurat moltes vegades [4]. És només un de les desenes, si no centenars, de murals relacionats amb la guerra a Belgrad que representen Mladić, Mihajlović, Vladímir Putin, i la guerra de Kosovo; tots malden per ocupar un espai a les parets densament poblades de grafits de la ciutat. Els murals dedicats als criminals de guerra convictes són menys freqüents a Croàcia, tot i que el 2021 hi va haver una onada de murals i imatges de Slobodan Praljak a Zagreb i a altres indrets, com també el cèlebre cas del mural de Mihajlov Hrastov a Karlovac.

> Trenta anys després de l'inici de les guerres iugoslaves, la regió torna a estar dividida i amenaçada per la inestabilitat, i la memòria s'ha utilitzat per enfortir les narratives nacionalistes que van conduir al conflicte

És evident que aquesta muralització de la guerra és encara un procés de baix a dalt en els estats successors de Iugoslàvia, ja que molts han estat creats de forma semilegal per ultres del futbol; tant els murals de Mladić com de Hrastov es troben en una propietat privada,

però els ultres han impedit que els serveis comunitaris i les autoritats municipals els retirin. Les futures estratègies per crear societats regionals de cooperació i respecte mutu hauran de tenir en compte aquesta nova manera d'entendre la commemoració, juntament amb iniciatives educatives sòlides. Si no és així, els estats successors de Iugoslàvia tornaran a educar una generació que recorrerà a la violència i a la guerra per resoldre els conflictes polítics, socials i econòmics als quals s'haurà d'enfrontar inevitablement la regió en el context global actual tan volàtil.

REFERÈNCIES

1 — La iniciativa de crear una xarxa de reconciliació regional va ser impulsada per tres ONG: el Centre de Dret Humanitari (Belgrad), el Centre de Recerca i Documentació (Sarajevo) i Documenta (Zagreb). La Coalició RECOM (2008-2019) va passar a anomenar-se Xarxa de Reconciliació RECOM el desembre del 2019 després del fracàs de la campanya del milió de signatures i la pèrdua de suport polític regional

2 — Kriesberg, L. (2007). "Reconciliation: Aspects, Growth, and Sequences". *International Journal of Peace Studies*, vol. 12, núm. 1, p. 2.

3 — La Xarxa de Reconciliació RECOM va publicar un informe ampli sobre la política de la memòria a l'antiga Iugoslàvia. Vegeu Ivanov, H.; Beharić, S.; Vierda, B.; Stakić, I.; Lumezi, J.; Baća, B.; Stavrevska, E. (2024). "Decade of Remembrance: Memory Politics and Commemorative Practices in the Post-Yugoslav Countries". Belgrad: RECOM Reconciliation Network. Disponible en línia.

4 — Stojanović, M. (2021). "Why a Ratko Mladić Mural is So Hard to Remove in Serbia". *Balkan Transitional Justice*, 12 de novembre de 2021. Disponible en línia.

Vjeran Pavlaković

Vjeran Pavlaković és professor d'Història i Estudis Culturals de la Universitat de Rijeka (Croàcia). Es va doctorar en Història el 2005 per la Universitat de Washington i ha publicat articles sobre la política de la memòria al sud-est d'Europa, la justícia transicional a l'antiga Iugoslàvia i els voluntaris iugoslaus durant la Guerra Civil espanyola. És coeditor del volum *Framing the Nation and Collective Identity in Croatia* (Routledge, 2019), que es va traduir al croat el 2022. Va ser investigador principal del projecte Memoryscapes en el marc de la Capital Europea de la Cultura de Rijeka, el 2020, i cofundador de l'Escola d'Estiu Cres sobre Justícia Transicional i Polítiques de la Memòria. Des del 2023, és coinvestigador principal del projecte eslovè-croat Estètica i estratègies mnemòniques en la cultura popular (MEMPOP). La seva recerca actual se centra en els grafits i els murals com a llocs de la memòria, la memòria lenta i els conflictes als Balcans.